

Filistin'de Emperyalist Politikaların Arkeolojik Boyutu: Kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na Kadar Filistin Araştırma Fonu

The Archaeological Dimension of Imperialist Policies In Palestine: From Establishment to World War I The Palestine Exploration Fund

Oğuzhan Şener*

Öz

Filistin bölgesi; jeopolitik konumu, verimli toprakları ve vahiy kaynaklı dinlerin kutsal alanlarına ev sahipliği yapması sebebiyle tarih boyunca hakimiyet kurulmak istenen önemli yerlerden biri olmuştur. Buraya sahip olmak isteyen güçler her zaman askeri yöntemlere başvurmamış, çeşitli araçları çıkarlarına uygun şekilde kullanarak hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır. Misyonerlik faaliyetleri, arkeolojik ve coğrafi araştırmalar, ticari girişimler, konsolosluk çalışmaları ve gayrimüslim vatandaşların haklarını koruma gibi tüm çabalar bahse konu araçlardan bazılarıdır. Filistin ve çevresinin Osmanlı yönetiminde olduğu yaklaşık 400 yıllık süreçte askeri güçle etkin olamayan Batılı devletler, bahsedilen araçlarla bölgedeki nüfuzlarını artırmaya çabalamışlardır. Bu çabayı en fazla gösterenlerden biri kuşkusuz İngiltere olmuştur. İngilizler emperyalist hedeflerine giden yolda Filistin bölgesinde etkin şekilde varlık göstermeyi hedeflemişlerdir. Bunun için kısa adı PEF (Palestine Exploration Fund) olan Filistin Araştırma Fonu adlı kuruluş bu hedefe ulaşmada en etkililerden biridir. Filistin'de bilimsel araştırmalar yapmak amacıyla oluşturulan bu fonun ilk amacı; dini metinlerde geçen mekân, olay ve isimlerin arkeolojik kazılar vasıtasıyla kanıtlanmasına yönelik olmuştur. I. Dünya Savaşı'na kadar aktif şekilde varlığını devam ettiren bu oluşum, Filistin'de İngiliz manda yönetiminin kurulmasının ardından pasifleşmiştir. Yapılan çalışmalar, İngilizlerin bölgede meşruiyet kazanma çabalarına destek olurken sonraki süreçte İsrail Devleti'ni kuran Siyonist kadrolara miras kalmıştır. Bu çalışmada İngilizlerin yayılcı hedeflerinde kullandığı bilimsel araçlar Filistin Araştırma Fonu üzerinden açıklanacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye'de yapılan akademik çalışmalarda sadece bir veya iki cümleyle geçirilen PEF gibi önemli bir kuruluşa dair ayrıntılı bilgilere yer verilecektir. Ek olarak Batılı kaynaklarda fonun bilimsel yönüne yapılan vurgu, eleştirel bir yaklaşımla irdelenerek kuruluşun İngilizlerin sömürgeci hedeflere ulaşmada bir araç olarak kullanıldığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, Filistin Araştırma Fonu, Filistin, PEF, Emperyalizm.

Abstract

Due to its geopolitical location, fertile lands, and hosting sacred sites of divine religions, Palestine has been one of the significant areas coveted for dominance throughout history. Powers aspiring to possess this region have not always resorted solely to military means but have endeavored to achieve their goals using various instruments suited to their interests. Missionary activities, archaeological and geographical research, commercial ventures, consulate efforts, and the protection of non-Muslim citizens' rights are among the mentioned instruments. During the approximately 400-year period of Ottoman rule over Palestine and its environs, Western powers, unable to exert influence through military force, sought to increase their influence in the region through the

* Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı oguzhansener8@gmail.com. ORCID: 0000-0003-3338-4373

mentioned means. Undoubtedly, one of the most active in this endeavor was Britain. The British aimed to effectively establish a presence in the Palestine region on their path to imperialist goals. To achieve this, the Palestine Exploration Fund (PEF) played a significant role as an organization. Established for the purpose of conducting scientific research in Palestine, this fund's initial goal was to prove the places, events, and names mentioned in religious texts through archaeological excavations. This organization, active until World War I, became dormant after the establishment of British mandate rule in Palestine. The studies conducted supported British efforts to gain legitimacy in the region, while subsequently inheriting the Zionist cadres who established the State of Israel. This study will elucidate the scientific instruments used by the British in their expansionist goals through the Palestine Exploration Fund. Furthermore, detailed information will be provided about important organizations such as the PEF, which are only briefly mentioned in academic studies conducted in Turkey. Additionally, the emphasis on the fund's scientific aspect in Western sources will be critically examined to demonstrate how the organization was utilized as a tool by the British to achieve colonialist objectives.

Keywords: *Archaeology, Palestine Exploration Fund, Palestine, PEF, Imperialism.*

Extended Abstract

The region of Palestine has been an important area where various peoples have migrated and settled for centuries. The reasons for its immigration since ancient times can be explained by its location on the coast of the Mediterranean and its rich and strategic nature within the Arab geography. Although the term Palestine has not always been used to refer to this region throughout history, for the purpose of this study, Palestine will refer to the political boundaries established after World War I. The natural conditions within these boundaries vary; while the coastal areas of the Mediterranean have a semi-tropical climate with sufficient rainfall, the central regions have a continental climate with heavy rainfall, while towards the Negev Desert, rainfall decreases to almost zero. The experience of various climate conditions in every part of the region has led to diverse agricultural lands throughout history. The diversity of agricultural productivity in Palestine, its suitability for trade due to its proximity to the sea, and its geostrategic position at the center of Asia, Europe, and Africa, can be cited as reasons for its designation as fertile lands. On the other hand, reasons such as the presence of many prophets in the region, its mention in the Bible as the "land flowing with milk and honey," and its hosting of the Al-Aqsa Mosque, described as "blessed in its surroundings" in the Quran, indicate both the religious importance and the sacred blessing of the region. Ultimately, due to its fertile lands and sacred sites, Palestine has been one of the major battlegrounds throughout history, with many states vying for control for various purposes, resulting in frequent changes of hands.

As stated above, the region of Palestine holds great religious significance. The city of Jerusalem, revered in Islam, Judaism, and Christianity, is unquestionably one of the most desired places for communities adhering to these faiths and their rulers. Jews consider Jerusalem as the eternal capital of the promised land, believing themselves to be chosen by God. For Christians, Jerusalem is a precious city as it is believed to be the place where Jesus was crucified and will return to earth. For Islam, it is considered one of the three holy sites, being the first qibla and having been blessed according to verses and hadiths. Considering all these aspects, it is not surprising that struggles have occurred throughout history for a region that is geopolitically important and has such high sanctity. Throughout history, the region of Palestine, which has been under the dominance of different peoples, became an important place for Judaism with the advent of Moses and later remained under their dominance for a period. Later, with the arrival of the Roman Empire in the

region and the exile of the Jews, Christians ruled the region for centuries. Shortly after the death of Prophet Muhammad, Jerusalem and its surroundings, conquered by Caliph Umar in 638, briefly fell under Christian rule during the Crusades but then experienced a period of Muslim dominance until the end of World War I. In the period from the war to the present day, the establishment of the State of Israel and the imperialist ambitions of Western states have led to instability and conflict in these lands for years.

In the lands of Palestine, which have changed hands over centuries, permanence has become an important issue. Efforts to establish permanence and legitimize oneself on the land have held a significant place in state policies, and various tools have been used for this purpose. In places where dominance was established with great efforts, archaeology has been one of the important tools in proving the legitimacy of ownership. Thus, during the 19th and 20th centuries, when archaeological findings became battlegrounds for modern ethnic groups and nations, various examples were seen where funding and academic interest patterns highlighted some archaeological sites and specific categories of findings as politically useful. One of the most notable examples of these is the Palestine Exploration Fund in the 19th century. The Palestine Exploration Fund (PEF) was established in 1865 in England to uncover the natural history of the Palestine region and conduct research in the fields of archaeology, geography, and geology. England, which had infrastructure for research with various funds previously in the region, continued its work in the region for the Palestine Exploration Fund with experienced royal engineers who had been conducting studies through the Water Development Fund before 1865. Thus, England tried to establish its presence in Palestine and its surroundings in various ways and pursued its colonial policies through seemingly legitimate institutions.

England aimed to have control over the territories of the weakening Ottoman Empire. While it sought to control critical trade routes such as the Suez Canal, it also aimed to gain legitimacy by proving its historical presence in places mentioned in the Bible. Such imperial policies were carried out as scientific studies on the Palestine-Syria region until World War I. Research, which was not conducted solely with scientific reflexes, was carried out in the form of mapping and exploration activities to identify these areas and collect data for colonial goals. Subsequently, emphasis was placed on underground studies to establish connections with the past, and archaeological findings were associated with the Holy Scriptures. Initially, British royal engineers examined the topography of the region. Then, mapping and naming activities were emphasized, and the region was defined. During World War I, the Palestine Exploration Fund, which recruited spies disguised as scholars like T.E. Lawrence (Lawrence of Arabia, 1888-1935), was used as an effective tool for the transformation of the region in favor of British interests. For example, Lawrence's activities to familiarize himself with the region were carried out in the form of influencing tribes in the region and identifying strategic routes under the pretext of archaeological excavations. Thus, imperial aims were attempted to be disguised through archaeology.

This study will focus on the ideological background behind the establishment of important formations like the Palestine Exploration Fund, its significant research, how these researches were used while trying to achieve colonial goals, and ultimately its impact on Zionism in the process leading to the establishment of the State of Israel. Through the example of the Palestine Exploration Fund, the study will try to shed light on how archaeology has been used as a political tool, the development of British interest in the region, and the dimensions of British-Jewish cooperation. There is no separate study on the Palestine Exploration Fund in Turkish literature. This organization is briefly mentioned in works on archaeology or Palestinian history. In this sense, this study endeavors to fill a gap in the literature to some extent. On the other hand,

there are various works in English literature about the Palestine Exploration Fund. The most comprehensive of these is the doctoral thesis titled “The Palestine Exploration Fund: 1865-1914” by J.J. Moscrop. There are also various sources published by the PEF itself, covering its own research. However, English-language sources have mostly overlooked important connections such as British-Jewish cooperation or British colonialism, as they approach the subject with Western ideological backgrounds. Those who have mentioned them have avoided associating them with Zionism or the State of Israel. In this context, it is thought that the study will fill a separate gap in the literature by revealing the connections of the PEF with the establishment of the State of Israel and Zionism. Additionally, considering the current context of the region, it is essential to understand the origins of ongoing problems and know which tools were used for implementing policies in the region. Shedding light on the historical process of the Palestine Exploration Fund will provide benefits to researchers interested in the subject and contribute to the literature for future studies.

Giriş

Filistin bölgesi, üzerindeki bereketli toprakları ve kutsal alanları barındırması sebebiyle tarih boyunca büyük mücadele alanlarından biri oldu. Birçok devletin, farklı amaçlarla hakimiyet kurmaya çalıştığı bu bölge, çoğu zaman savaşa, yıkıma ve işgale ev sahipliği yaptı. Büyük çabalarla hâkim olunan yerlerde, meşruiyetini sağlamak adına farklı yollar izleyen devletlerin, toprağa olan aidiyetlerini ispatlama yöntemlerinde arkeoloji önemli araçlardan biri haline geldi. Böylece, arkeolojik buluntuların modern etnik grup ve ulusların savaş alanı haline geldiği; fonlama ve akademik ilgi örüntülerinin, politik açıdan kullanışlı bazı arkeolojik alanları ve belirli bulgu sınıflarını ön plana çıkarabildiği, 19. ve 20. yüzyıllarda çeşitli örneklerle görüldü (Silberman 2019:23). Bu örneklerin en göze çarpanlarından biri, 19. yüzyılda kurulan Filistin Araştırma Fonu’dur.

Kısa adı PEF (Palestine Exploration Fund) olan Filistin Araştırma Fonu; arkeoloji, coğrafya, jeoloji alanlarında araştırmalar yaparak Filistin ve çevresindeki doğal tarihi ortaya çıkarmak amacıyla Londra merkezli olarak kurulmuştur(El-Haj 2001:22). PEF’ten önce çeşitli girişimlerle bölgede aktif olmaya çalışan İngiltere, araştırmalar için gerekli altyapıya sahiptir. Örneğin, Su Geliştirme Fonu vasıtasıyla 1865 yılından önceki süreçte de bölgede çalışmalar yürüten tecrübeli kraliyet mühendisleri mevcuttur ve PEF’in kuruluşundan sonra bu oluşumun çatısı altında faaliyetlerine devam etmişlerdir(Moscrop 1996:31). Böylece İngiltere, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyet kurduğu topraklarda bu tarz kuruluşlar vasıtasıyla emperyalist hedeflerine ulaşmaya gayret göstermiştir.

İngiltere için en önemli sömürge topraklarından biri olan Hindistan’a giden yolların güvenliği o dönem için ilk planda olmuştur. Bu yüzden Filistin ve çevresi İngiltere için büyük önem arz etmiştir. Diğer taraftan Süveyş Kanalı gibi kritik öneme sahip ticaret yolunu da kontrol altına almak istemiş ve bu amaçla Osmanlı Devleti’ne ait topraklar üzerinde çeşitli yöntemlerle faaliyetler yürütmeye çalışmıştır. Bu bağlamda İngiltere tarafından din bir araç olarak kullanılmış ve PEF aracılığıyla Kitab-ı Mukaddes’te geçen yerlerde kendi aidiyetini kanıtlayarak meşruiyet kazanmayı hedefleyen araştırmalar yürütülmüştür. İngiltere’nin emperyalist amaçlarla yürüttüğü politikalar, I. Dünya

Savaşı'na kadar Filistin-Suriye bölgesi üzerinde bilimsel çalışmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Ağırlıklı olarak haritalama ve Kitab-ı Mukaddes'e yönelik araştırmalar yürüten PEF, her ne kadar kendini bilimsel faaliyetler yürüten bir kuruluş olarak lanse etse de bu çalışmalarda çıkartılan önce İngiltere ordusu tarafından sonra İsrail'i kuran Siyonist kadrolar tarafından kullanılması, salt bilimsel bir amaç güdülmediğini düşündürmektedir. Bu amaçla önce İngiliz kraliyet mühendisleri tarafından bölgenin topoğrafyası incelenmiştir. Daha sonra haritalandırma ve isimlendirme çalışmalarına ağırlık verilmiş ve bölgenin tanımlanması sağlanmıştır. I. Dünya Savaşı'nda ise T.E. Lawrance gibi ünlü ajanları bünyesine katan Filistin Araştırma Fonu, bölgenin İngiliz çıkarlarına yönelik şekillenmesi için aracı bir kurum rolünü üstlenmiştir. Gerçekleştirilen bu faaliyetler arkeolojik kazılar ve bilimsel çalışmalar şeklinde maskelenmeye çalışılmıştır. Örneğin; Lawrance'ın bölgede yürüttüğü faaliyetler, arkeolojik kazı bahanesiyle bölgedeki aşiretleri etkileme, stratejik yolları tespit etme ve bu önemli bilgileri İngiliz ordusunun hizmetine sunma şeklinde olmuştur. Bu çalışmada amaç, Türk akademisinde yeterli çalışmanın bulunmadığı Filistin Araştırma Fonu gibi önemli bir kuruluşa dair giriş mahiyetinde bilgiler sunmaktır. Literatürde Filistin Araştırma Fonu ile ilgili müstakil bir çalışma, yalnızca bu makalenin yazarı tarafından kaleme alınan yüksek lisans tezidir (Şener 2024). Bu önemli kuruluştan, arkeolojiyi veya Filistin tarihini konu alan eserlerde satır aralarında kısaca bahsedilmektedir. Bu anlamda çalışma, literatürdeki eksikliği bir nebze de olsa gidermek amacıyla kaleme alınmıştır. Ayrıca bölgenin günümüzdeki konjonktürüne bakıldığında devam eden problemlerin kökenini anlamak ve buradaki emperyalist hedeflerin hangi politikalar uygulanarak hayata geçirildiğini anlamlandırabilmek elzemdir. Filistin Araştırma Fonu'nun tarihsel sürecine ışık tutacak çalışmanın, konu ile ilgilenen araştırmacılara fayda sağlaması hedeflenmektedir.

1. İngiltere'nin Bölgeye İlgisi ve Filistin Araştırma Fonuna Giden Süreç

Mısır, Suriye, Filistin gibi Yakın Doğu coğrafyasının önemli yerlerine İngiltere'nin ilgisi Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemlerde arttığı görülmektedir. 19. yüzyılın başlarında artan bu ilginin, ticari, dini ve siyasi boyutları vardır. Filistin Araştırma Fonu'nun kuruluşuna giden süreçte İngiliz emperyalist aklının değişim ve dönüşümünü anlamak ve anlamlandırabilmek büyük önem taşımaktadır. Avrupa'nın değişim ve dönüşümünde birçok parametrenin ve karışık çıkarların olduğu bilinen bir gerçektir. Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali, Osmanlı'nın zayıflaması gibi birçok hadise İngiliz emperyalist aklının oluşumuna giden süreçte kilometre taşı konumundadır. Bunların hepsini tek tek açıklayıp ortaya koymak bu çalışmanın sınırlarını aştığından İngiltere nezdinde Yakın Doğu coğrafyasının önem kazanmasının siyasi, kültürel, ticari ve dini boyutları en öz haliyle aktarılmaya çalışılacaktır. Ardından, Filistin Araştırma Fonu'nun temelini oluşturan çeşitli çalışmalar ve kuruluşlar hakkında bilgi verilecektir.

1.1. İngiltere'nin Bölgeye Artan İlginin Ticari, Dini ve Siyasi Boyutları

19. yüzyıl öncesinde İngiltere için, Yakın Doğu coğrafyasıyla ilgili düşüncelerini fiiliyata geçirmeye çabaladığını söylemek güçtür. Bunun öncelikli sebebi sömürge faaliyetlerinin

gerçekleştirilebileceği uygun ortamın olmamasıdır. Osmanlı Devleti hakimiyetindeki bölgede o dönemde görece sakin ve huzurlu bir ortam vardır. Bölge için dönüm noktalarından biri, 1799 yılında Napolyon'un Mısır ve Filistin seferidir. Sömürge yarışında İngilizlerin en büyük rakibi olan Fransızların bu hamlesi, Birleşik Krallığın bölge üzerinde strateji geliştirmesine neden olmuştur. Ayrıca önemli dönüm noktalarından biri de 1830 yılıdır. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, iktidar hırsıyla birlikte Suriye ve Filistin'i ilhak etmesidir. Akabinde bu isyan, mevcut durumu korumak isteyen İngiliz ve Fransız birliklerin yardımıyla 1840 yılında bastırılmıştır (Pappe 2007:26). Her ne kadar isyan bastırılmış olsa da Mehmet Ali Paşa'nın kurduğu düzen 1831-1840 yılları arasında 9 yıl devam etmiştir. Bu süre zarfı içinde Batılı devletlere şirin görünmek isteyen Mehmet Ali Paşa, ilişkilerini üst düzeyde tutmaya çalışmış ve buna binaen Filistin'in 'modernleşmesi' için çeşitli adımlar atmıştır. Yeni yolların inşası, vergilendirme sistemi, hatta Hristiyan ve Yahudi cemaatlerini temsil eden vekillerin de bulunduğu temsilciler meclisi kurulması bu adımlardan bazılarıdır (Pappe 2007:27). Ayrıca İngiltere'nin 1838 yılında Kudüs'te başkonsolosluk açması da bu döneme rastlamaktadır. Nihayetinde 1840 yılında büyük ölçüde İngilizlerin yardımıyla Osmanlı'nın tekrar Filistin'e hâkim olması, Birleşik Krallığın bölgedeki emelleri için ayrıcalık kazandığının habercisi olmuştur. Diğer yandan siyasi açıdan önemli sayılabilecek bir diğer husus ise 1853 Kırım Savaşı'dır. Savaşın görünen nedeni, Rusya'nın Ortodoks Hristiyanların haklarını savunmasıdır. Fakat asıl amaç, zayıflayan Osmanlı Devleti'ni tamamen ortadan kaldırıp, Rusya'nın grand stratejisi¹* olan sıcak denizlere inme arzusudur. İngiliz ve Fransız çıkarlarına tamamen aykırı olan bu durum, İngiliz ve Fransız ordularının desteğiyle Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler ise Filistin'de İngilizler adına daha rahat hareket kabiliyeti ile sonuçlanmıştır. Son olarak 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, artık İngilizler için Filistin'i çok önemli stratejik nokta haline getirmiştir (Bar-Yosef 2005:3). Tüm bunlara bakıldığında; İngilizlerin Filistin'e olan ilgi ve alakasının siyasi boyutunun üç sacayağı vardır; Mehmet Ali Paşa'nın saf dışı bırakılması, Kırım Savaşı ve Süveyş Kanalı'nın inşası.

Filistin'de İngiliz nüfuzu, yukarıda bahsedilen siyasi olaylarla gerçekleşmiştir. Birleşik Krallığın, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü bu denli savunması ve desteklemesi tabii olarak kendi politik ajandasına uygun şekildedir. Emperyalist zihniyetin ilk amacı ticaretini sürdürmek, yeni pazarlar bulmak ve zenginliklerin kendi menfaatine uygun şekilde taşımaktır. Bu yüzden Filistin, sömürülen ürünlerin taşınma yolu göz önüne alındığında Akdeniz'e kıyısı olduğundan bu bölge Hindistan'ın arka kapısı olarak nitelendiği için önemli görülmüştür. Filistin ekonomisini Avrupa ekonomisine entegre etme çabaları Kırım Savaşı'nın ardından başlamıştır. Kırım Savaşı sonrası toplanan Paris Kongresi ile birlikte; Osmanlı Devleti'ne bağlı eyaletler, Avrupalı yatırımcılara açılmış ve bunun sayesinde bölgede arazi-mülk satın alımlarına müsaade edilmiştir (Pappe 2007:14).

1 Grand Strateji: Bir milletin, yüksek menfaat ve kazanımlarını olabilecek en üst seviyeye taşımak için uygulamaya konan, pek çok bileşene ihtiyaç duyulan ve bu bileşenlerin koordineli bir biçimde çalıştırılmasıyla gerçekleştirilmesi mümkün olan amaçlardır. <https://www.newistanbul.com.tr/grandbuyuk-strateji/>

Yaşanan bu gelişmeler, bölgede ticaret ve bankacılık faaliyetlerinin önünü açmıştır. Yabancı bankerler ve tacirler bölgeye akan sermayenin peşinden Filistin’e gelmiştir ve bölgenin ticari canlanması; savaşlardan sonra güvenin oluşmasına ayrıca kutsal yer merkezli turizmin de gelişmesine neden olmuştur. Filistin ve çevresinde yeni inşa edilen tesisler ve demiryolu ulaşımının gelişmesi turistik gezilerin artmasının etkenlerinden biridir (Moscrop 1996:23). Burada İngilizlerin yatırımları sayesinde gelişen altyapı ve ekonomi, İngiltere’nin bölgede statüsünün yükselmesine neden olmuştur. Böylece Filistin’deki emperyalist hedeflerin ticari boyutu gerçekleşmiştir.

Emperyalist düzenin sağlanması, her boyutta sömürge zihniyetinin yerleşmesine bağlıdır. Siyasi ve ticari olarak Filistin’in Batı tahakkümü altına alınması çabaları dinle desteklenmiştir. İngilizlerin misyonerlik girişimleri ve Birleşik Krallık dışına piskoposlar atamaları; ulusun dinsel kökenlerinin, toprak kontrolündeki öneminin anlaşılmasına neden olmuştur. Emperyalist düzenin gerektirdiği toprakla bağ kurma ve toprağı sömürgeleştirme çabaları için dinin önemi kavranmıştır. İngilizler bu amaçla, Filistin’de 1842 yılında Anglikan-Protestan Kilisesi’ni kurmuş ve başına Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiş olan Michael Solomon adında bir piskopos atamıştır. Emperyalizmin dini ayağının temelini Protestan-Yahudi özdeşleşmesi oluşturmuştur. Buna göre İngilizler yeni seçilmiş halktır ve eski seçilmiş halk olan Yahudiler ile birleşmeleri gerekmiştir (Bar-Yosef 2005:163). Ayrıca, Hristiyan kutsal yerlerin hamisi olan Katolik ve Ortodokslara karşı bölgede kendi kutsalını oluşturmak için geliştirilen bu birliktelik düşüncesi, Anglikan Kilisesi’nden sonra Filistin’de İngiliz emperyalizmine giden yolda ana damarlardan birini oluşturmuştur. İngiltere’nin buradaki amacı hem “Barışçıl Haçlı Seferleri” söylemiyle bölgede nüfuz oluşturmak hem de “Yahudi Restorasyonu” nu sağlamaktır (Schölch 1992:40). İngilizler için, geçmişte Haçlı Seferleri nedeniyle Avrupa’nın kazandığı kötü şöhreti bertaraf etmek isterken bölgedeki tek iş birliği yapabileceği topluluk olması nedeniyle Yahudiler önem kazanmıştır.

İngilizlerin Protestan-Yahudi özdeşleşmesi hedefleri, Filistin Araştırma Fonu’nun kurulmasından çok öncesinde başlamıştır. İngiltere’nin sömürge yarışında Fransız ve Rus rakiplerine karşı bölgeye nüfuz etme isteğı ilk etapta din üzerinden gerçekleşmiştir. Çünkü Fransızlar bölgedeki Katolikler üzerinden, Ruslar ise Ortodokslar üzerinden nüfuz elde ederken İngilizlerin nüfuz edeceği bir cemaat mevcut değildir. Bu amaçla 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başları itibari ile birçok Protestan misyonerlik teşkilatları kurulmuştur. Bunların Filistin bölgesindeki en etkili teşkilatı ise 1809 yılında kurulan Londra Yahudi Cemiyeti’dir (The London Jewish Society-LJS) (Bar-Yosef 2005:149). Evanjelik inanca sahip Protestanların öncülük ettiği kuruluş, en temelde Kurtarıcı Mesih inancı nedeniyle Yahudilere yakınlık duymuştur. Ortak çıkarlara sahip olduğunu düşündükleri Yahudiler arasında Hristiyanlığı yayma amacı güden bu kuruluşun Filistin’de ilk faaliyeti, İsveç asıllı bir papaz olan Melchior Tschoudry’i ön inceleme için 1820’de bölgeye göndermesidir (Tibawi 1961:8). Bu incelemenin yetersiz bulunmasıyla bölgeye diğer bir papaz olan Joseph Woff gönderilmiş ve o, Kudüs, Şam, Beyrut, Halep gibi önemli merkezlerde incelemelerde bulunmuştur. Woff’a göre, Yahudileri

Hristiyanlaştırmanın yanı sıra, başka mezhepten olan Hristiyanların da İngiliz Hristiyanları ile yakınlaştırılması gerekmiştir. Ayrıca Woff, Ortadoğu Yahudilerinin arayış içinde olduğunu kuvvetli şekilde işlemiş ve bölgede teşkilatlanmanın önemini vurgulamıştır (Tibawi 1961:10). Protestanların misyonerlik faaliyetleri Ortodokslar tarafından sert tepkilerle karşılanmıştır. Fakat tüm olumsuzluklara rağmen Protestan misyonerler vazgeçmemiş ve Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Batı yanlısı politikaları sayesinde bölgede nüfuzunu tekrar genişletmeye başlamıştır. Sonrasında Londra Yahudi Cemiyeti'nin çabalarıyla yukarıda bahsi geçen Anglikan Kilisesi kurulmuş, devamında kız-erkek okulları, hastaneler, kervansaraylar ve kütüphaneler bu misyonerler tarafından hayata geçirilmiştir. Böylece Filistin'de bir Protestan kolonisi oluşmuştur (Öke 1990:67). Burada Fransız ve Rus rakiplerine karşı Protestan kolonisi kuran İngilizler, diğer taraftan Yahudilerle sağladıkları diyalog vasıtasıyla bölgedeki nüfuzlarına kuvvetli bir zemin oluşturmuşlardır. İngilizler din üzerinden bölgedeki emperyalist amaçlarına sağlam bir altyapı inşa ederken, ileride görüleceği üzere yine kutsal metinlere yönelik arkeolojik çalışmalarla dini araç haline getirip bu bölgedeki varlığını sağlamlaştırmıştır.

1.2. Filistin Araştırma Fonu'nun Kuruluş Süreci

Yukarıda bahsedilen motivasyonlarla hareket eden emperyalist akıl, Filistin Araştırma Fonu kurulmadan önce benzer girişimlerde bulunmuştur. Filistin Araştırma Fonu, görünürde arkeolojik kazı amacıyla kurulmuştur. Filistin'deki geçmişi, arkeolojik kazılarla ortaya çıkarmayı görünürdeki vizyonu olarak belirleyen kuruluş, bunun ötesinde yukarıda bahsedilen emperyalist zihnin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Arkeolojinin bilim olarak anılmasından sonra sıkça kullanılan yönlerinden biri politik boyutu olmuştur. Silberman bu politik boyutun kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir (Silberman 2019:23). Arkeolojinin politik boyutunun önemli bir kısmını ise kolonyal söylem oluşturmuştur. Bu söylem, emperyalist güçlerin istila ettikleri yerlerdeki kültürleri kendi kültürleri gibi sahiplenmek için başvurdukları stratejileri meşrulaştırmada kullandıkları anlatı olmuştur (Moro-Abadia 2019:70). Bu söyleme göre arkeolojik kazılar ve kazılardan elde edilen bulgularla oluşturulan yorumlar, sömürgecinin hedef topraktaki amaçlarına göre şekillenmiştir. Örneğin; Filistin Araştırma Fonu'nun açılış konuşmasında York Başpiskoposu ve kuruluşun ilk başkanı olan William Thomson, Filistin bölgesinin kendilerine ait olduğunu belirtmiş ve Kitab-ı Mukaddes'i anlayabilmek için yazıldığı toprakların anlaşılması gerektiğini vurgulayarak kuruluşun açılışını yapmıştır (El-Haj 2001:28). Görüldüğü üzere Filistin Araştırma Fonu'nun ideolojik altyapısında hem kolonyal hem dini söylem etkilidir. Foucault'un da belirttiği üzere; iktidarın kendisini ortaya koyuş biçimi, kendi üzerinden değil başkaları üzerindendir, yani bir egemenlik gösterisidir (Aktaran Dikkaya 2008: 80). Buradaki iktidar İngiltere olarak ele alındığında, egemenlik gösterisini arkeoloji üzerinden yaptığı çıkarımında bulunulmuştur. İngilizler, Filistin Araştırma Fonu aracılığıyla bölgeyi tahakküm altına alma maksadı için, arkeolojik buluntuları dini anlatılara eklemleyerek kendi meşruiyetini bu yolla sağlamaya çalışmıştır. Tüm bunlara bakıldığında, Filistin Araştırma Fonu'nun, İngiltere'nin sömürgeci hedeflerini tarihsel

kökleri din üzerinden bölgeyle ilişkilendirerek uygulamaya çalıştığı bir aracı kuruluş olduğu çıkarımı yapılmıştır.

Filistin Araştırma Fonu'na gelene dek, bölgede aynı amaca hizmet eden başka kuruluşlar da vardır. Bölgede İngiliz hedeflerine hizmet eden ve arkeolojik kuruluşlar vasıtası olmadan yapılan çalışmalar da olmuştur fakat genelde İngiliz sermayedarlarının fonlarıyla hayata geçirilen inisiyatifler hedeflere ulaşmak için daha kıymetli görülmüştür. Örneğin; Osmanlı Devleti'ne yardım için bölgeye giden askeri birlikler, teodolit^{2*} adlı ölçüm aletiyle Ölü Deniz, Ras el Abied, Yafa gibi önemli alanlarda ölçümler yapılmıştır (Moscrop 1996:10). Bu ölçümler haritalandırmayı kolaylaştırmak için gerçekleştirilmiştir. Haritalandırma ise yapılacak askeri operasyonlarda strateji oluşturmak açısından değerli bilgiler sunmuştur. Yakın Doğu coğrafyasının ilk ve en kapsamlı kazılarının ilki A.H. Layard tarafından gerçekleştirilmiştir (Çelik, Eldem, ve Bahrani 2011:99). Layard Mısır'da kazılar yapmasına rağmen, bölgede gerçekleştirilen diğer tüm arkeolojik çalışmalara altyapı sağlamıştır. Yaptığı çalışmaların raporları, belgeler, mektuplar gibi tüm belgeler İngiliz devlet arşivlerinde hala saklanmaktadır. Bu belgeler, Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerindeki istihbarat faaliyetlerinin ve İngiliz çıkarlarını destekleyip korumak için, arkeolojinin araç olarak nasıl kullanıldığının kanıtıdır (Çelik vd. 2011:100). Layard'ın bir araştırma sırasında söylediği şu sözler, yapılan kazıların veya araştırmaların mahiyetini gözler önüne sermektedir: *Bu sular bir kez daha akıp Batı'ya sürükledikleri bilgi ve zenginlik tohumlarını geri getirecek midir? Biz gezginler, kumların arasında renkli deniz kabukları arayan çocuklar gibi, o insanlardan geriye kalanları arıyorduk* (Aktaran Çelik, Eldem ve Bahrani 2011:115). Burada Layard'ın ifade ettiği Batı'ya sürüklenen bilgi ve zenginlik tohumlarının geri gelmesi arzusu, aslında emperyalist aklın kendi geçmişi bu topraklarda aradığının göstergesi olarak düşünülmektedir. O insanları aramaları ise zaten geçmişte kendilerine ait olan topraklara tekrar ayak bastıklarını ifade etmektedir. Layard örneğinde görüldüğü gibi, aslında yapılan ilk kapsamlı arkeolojik kazılardan itibaren, Birleşik Krallığın sömürgeci reflekslerle bu bilim dalını kullandığını görmek mümkündür. Diğer bir örnek olarak, 1852 yılında Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi alanında yapılan önemli bir çalışma, kutsal kitap uzmanı Edward Robinson tarafından gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki Arapça şehir isimlerini İbraniceleri ile karşılaştırarak bölgenin tarihsel coğrafyasını oluşturmaya yönelik çalışmalar yürütmüştür (Toprak 2020:101). Edward Robinson, daha önce bahsedilen Protestan-Yahudi özleşmesinin temellerini de atan kişidir. Arapça olan yer isimlerinin İbraniceleri ile karşılaştırılıp haritalara yerleştirilmesini, geçmişi inşa etmek isteyen emperyalist hedeflerle ilgili değil de salt bilimsel çaba olarak algılamak pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Robinson, Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin babası olarak kabul edilmektedir (Goren vd. 2017:58). Bunun sebebi Kutsal Topraklar hakkında yaptığı haritalama ve isimlendirme çalışmalarıdır. Yahudi-Protestan iş birliğinin bariz bir örneği olan Robinson, kendinden sonraki Protestan liderleri oldukça etkilemiştir (Moscrop 1996:34).

2 Tedolit: İki yer arasındaki mesafeyi belirleyen hassas bir ölçüm aleti. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tedolit>

Filistin Araştırma Fonu'nun öncül kuruluşlarını 1800'lü yılların başlarına götürmek mümkündür. Kutsal topraklarda İngiliz çıkarlarının tesis edilmesi için faaliyet gösteren kuruluşlar eskiden beri var olmuştur. Fakat 1860 yılından sonra Kraliçe Viktorya Döneminde misyonerlik faaliyetleri yerine daha çok yardım işleri ve askeri-siyasi-ticari çıkarları gözeten kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlardan ilki 1861'de kurulan Suriye Kalkınma Fonu (Syria Improvement Fund) olmuştur. Görünürde Suriye'nin ticari olarak kalkınmasını hedefleyen fon, İngiliz ve Osmanlı yönetimleriyle iş birliğini hedeflemiştir (Moscrop 1996:23). Ömrü çok kısa olan kuruluşun bünyesindeki isimler onu dikkate değer kılmıştır. Henry Layard, James Fergusson ve Moses Montefiore gibi Anglo-Yahudi soyluları tarafından fonlanan kuruluş, içerisindeki evanjelik ve laik grupların fikir çatışmaları sonucunda dağılmıştır. İşin ilginç yanı, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen bağışlar 15 yıl sonra Filistin Araştırma Fonuna aktarılmıştır. Kuruluşlara gelen fonlar, dünyanın her yerinden Evanjelik hedefleri destekleyen kişiler, İngiliz emperyalist genişlemesini savunanlar ve bölgede Protestan-Yahudi iş birliğini amaçlayan sermaye sahipleri tarafından sağlanmıştır. Ayrıca Suriye Kalkınma Fonu'nun çekirdek kadrosu, Filistin Araştırma Fonu'nun hayata geçirilmesini desteklemiş ve bu kuruluşu fonlamıştır. Suriye Kalkınma Fonu'ndan sonra, Su Geliştirme Fonu (Water Improvement Fund), 1864 yılında kurulmuş ve Filistin Araştırma Fonu'nun temelini oluşturmuştur. Bu fon, su temini için bölgede belirli çalışmalar yapan ve fon sağlanan kuruluşlardan biri olmuştur. Fon sağlayan kişilerin en spekülâtifi dönemin güçlü Yahudilerinden Montefiore'dir (Moscrop 1996:30). Montefiore dönemin en önemli Yahudi iş adamlarından biridir. Hayatta olduğu süre zarfında dünyanın farklı bölgelerindeki Yahudilere maddi destek sağlamış ve Filistin'deki Yahudilere yardımlarını esirgememiştir. İngiltere'de Kraliçe tarafından "Sir" ünvanı verilen ikinci Yahudi'dir ve İngiltere'nin önemli sermayedarlarından olması devlet üzerindeki etkisini artırmıştır. Anglo-Yahudi iş birliğini göstermesi bakımından Montefiore'nin Su Geliştirme Fonu'na desteği dikkate değerdir. Su Geliştirme Fonu, bir sene içerisinde dönüşüm sağlamış ve Filistin Araştırma Fonu adı altında bölgedeki çalışmalarına devam etmiştir.

Filistin Araştırma Fonu kurulduğunda, arkeoloji bilimini ideolojik düşünceler için kullanmak yeni bir olay değildi. 18. yüzyılda modern bir bilim olarak arkeolojinin ortaya çıkmasının ve devletlerin bu bilime ilgi göstermesinin temel nedenlerinden biri, kendi uluslarının varlığını geçmişe dayandırma arzusuuydu (Toprak 2020:36). Alana ilgi duyan öncü devletlerin başında İngiltere gelmekteydi. Örneğin; 16. yüzyılda eski kalıntıların korunması için yasa çıkarıldı ve bunun için danışmanlar görevlendirildi. Burada İngiltere'nin temel amacı, Roma İmparatorluğu ile bağ kurmak adına kanıtlar ortaya çıkarmaktı. Geçmiş ile bağ kurmanın diğer bir yolu ise din kaynaklıydı. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi olarak kavramsallaşan ve literatüre giren bu alanda, kutsal kitapta geçen olayların ve yerlerin doğruluğunu araştırmak amacıyla çalışmalar yürütülmekteydi. Kökenleri bulmada Yahudi ve Hıristiyan dini geleneği odak noktasını oluşturmaktaydı, böylece din üzerinden toprakla bağ kurma amacı güdülmekteydi (Toprak 2020:101). Bu minvalde çalışmalar 19. yüzyılda mühendisler ve Kitab-ı Mukaddes uzmanları tarafından

yapıldı. Sömürgecilik yarışında rekabet içinde olan İngiltere, Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi alanında da rakiplerine nazaran Filistin bölgesinde yapılan çalışmalarda öne çıkmaya çalıştı. 19. yüzyılın başlarında Kudüs'te kurulan arkeoloji okullarıyla faaliyet gösteren İngiltere, Fransa, Almanya, Amerika ve İtalya bölgede arkeolojik mücadele alanının başlıca aktörleri oldu. Yapılan çalışmalar geleneksel dini bağlılıklara dayandırıldı. Bölgenin siyasi koşulları nedeniyle rahat hareket kabiliyetine sahip oldular fakat çalışmalarda egemen olan ülke İngiltere'ydi. Nihayetinde 1865 yılında Filistin Araştırma Fonu kuruldu ve çalışmalarını sistematik bir biçimde sürdürmeye devam etti (Galor 2017:20).

2. Filistin Araştırma Fonu'nun Kuruluşu ve Önemli Faaliyetleri

Filistin Araştırma Fonu'nun kuruluşunda kimlerin rol aldığı tartışmalı bir konudur. Bunun hakkında 3 farklı görüş ileri sürülmektedir. İlk olarak; 1862 yılında Kudüs'e yapılan kraliyet ziyaretinde John Irwine Whitty, Dean Stanley ve Galler Prensi arasındaki görüşmeler esnasında kurulduğudur. İkinci görüşte, Filistin Araştırma Fonu'nun 1864'te Whitty, George Grove ve diğerleri arasında Crystal Palace'ta gerçekleşen bir toplantı sonrası hayata geçirilen bir proje olduğudur. Son görüş ise; yine 1864 yılında Crystal Palace'ta yapılan bir toplantıda, George Grove, Walter Morrison, Dean Stanley, James Fergusson ve David Roberts gibi isimlerin girişimleri sonucunda ortaya çıktığıdır (Moscrop 1996:39). Her üç görüşe bakıldığında değişmeyen isimlerden ilki George Grove'dur. Grove, inşaat mühendisliği mesleğinin yanı sıra Kutsal Toprakların topoğrafyası ve arkeolojisi ile ilgilenmiştir. Bir başka isimse Arthur Stanley'dir. Stanley, Oxford'da profesörlük kariyerinden sonra Galler Prensi ile 1862'de Filistin bölgesine ziyarette bulunmuş, sonrasında 1863 yılında Westminster Manastırı'na dekan olarak atanmıştır. Bu bilgilere bakıldığında ve Filistin Araştırma Fonu'nun resmî sitesi incelendiğinde; kuruluşun 1865 yılında Kraliçe Victoria'nın himayesinde, özellikle Stanley ve Grove başta olmak üzere bir grup seçkin akademisyen ve din adamı tarafından temellerinin atıldığı sonucu çıkarılabilir (Anonim t.y.). Resmi sitede özellikle Grove ve Stanley'in adlarının zikredilmesi Filistin Araştırma Fonu için söz konusu kişilerin önemli isimler olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan PEF, kuruluşunda Kraliyet tarafından desteklenmiş ve çalışmalarına günümüzde de dergi yayınları, çeşitli konferanslar ve bölgedeki arkeolojik çalışmalara destek vererek devam etmektedir. Bu da Filistin Araştırma Fonu'nun çok yönlü ilişkiler ağıyla kurulduğunu ve bu ağı günümüzde de devam ettirdiğini göstermektedir.

Filistin Araştırma Fonu'nun vizyonunu anlamak için, 1869 yılında yapılan ilk toplantılarından birinin kaydını incelemek, ilk aşamada yeterli görülmektedir. Düzenlenen toplantıda şu ifadeler geçmektedir: *Hiçbir ülke bizim açımızdan, inancımızın belgelerinin yazıldığı ve içinde geçen olayların yaşandığı yerler kadar önemli olamaz. Kitab-ı Mukaddeste birçok kişinin şimdiye kadar fark edemediği ya da önemsemediği bir anlam dikkat çekmeye başlar ve buradaki herhangi bir ifadeyi aydınlatılabilir.* (Grove 1869:1). Verilen bu ifadeler göstermektedir ki; Filistin Araştırma Fonu'nun görünen ilk amacı kutsal kitabın içeriğini araştırmaktır. Fakat burada sorunlu görünen şey, bölgenin tüm ülkelerden daha önemli olması ve kutsal kitabı aydınlatılacak yerlerle bir ilişki kurma iddiasıdır. Toplantının 2 sayfalık metninin sonraki kısımlarında, arkeoloji, gelenek ve

görenek, topoğrafya, jeoloji ve doğa bilimleri (Botanik, Zooloji, Meteoroloji) alanlarında yapılacak çalışmaların görevlendirmeleri yapılmaktadır. Bu çalışmanın konusu olan arkeoloji araştırmaları hususunda birkaç bilgi vermek yerinde olacaktır. Siyon Dağı'ndaki kralların mezarları, Ofel Tepesindeki saray gibi Kitab-ı Mukaddes'te geçen kritik noktalar kazıların başlangıç noktası olarak belirlenmektedir. Geçmişin inşası anlamında ilk aşamada arkeolojinin kullanılması ve Eski Ahit'te olan yerlerin belirlenmesi dikkate değer bir husustur. İlginç olan ise Filistin Araştırma Fonu'nun vizyonunu belirleyen bu belgede, bölgede yaşayan halkın gelenek ve görenekleriyle, topoğrafya ve coğrafyaya dair hedeflerin belirlenmesidir. Kuruluşun salt bilimsel gayeler gütmeyeceği kullanılan dilden ve belirtilen gayelerden anlaşılmaktadır. Bölgenin her alanda çözülmesi gayesiyle yapılacak olan bu çalışmalar, ilerleyen yıllarda Birleşik Krallığın I. Dünya Savaşı'nda Filistin'de nasıl bu kadar etkin olduğunu gösterir niteliktedir.

Yukarıda bahsedilen açılış toplantısı ve belirtilen hedefler, Filistin Araştırma Fonu'nun arkeolojinin politik amaçlar için araç olmasının kayda değer örneklerinden biri olduğunu göstermektedir. Fonun kuruluşunda, Filistin bölgesinin hem sömürgeci zihniyetle dışa vurulan kolonyal söylem hem de Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi ile dini söylemler etkili olmuştur. Tarihin antik dönemleriyle ilişki kurmak isteyen ve kendine meşruiyet kazandırmayı amaçlayan İngiltere için, arkeoloji eşsiz bir araç olmuştur. Hem askeri stratejiler hususunda bölgenin ayrıntılı haritaları elde edilmiş hem de keşfedilen arkeolojik bulgularla bölge tarihi ile bir ilişki kurulmuştur. Kuruluşunu kimin üstlendiği tam olarak bilinmese de İngiliz himayesi altında kurulmasına ve çeşitli faaliyetlerine bakıldığında, direkt kraliyet iradesi ile kurulduğu düşünülmektedir. Ne şekilde kurulmuş olursa olsun, Filistin bölgesinde önemli çalışmalar yürüten ve kendinden sonraki kuruluşlara temel oluşturan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuruluşunu kimin gerçekleştirdiği muamma olan bu fonun, ilk başkanının York Başpiskoposu olduğu bilinmektedir. Fonun açılış konuşmasında bilimsel çalışmalar gerçekleştireceklerini vurgulamış ve topluluk içindeki geniş yelpaze arasındaki çatışmaları önleme yönünde sözler sarf etmiştir. Sonrasında şu sözlerle konuşmasını bitirmiştir: *Filistin ülkesi bize aittir. Çünkü bize vaat edilmiştir. Filistin'i boydan boya gezmek istiyoruz çünkü o topraklar bize verildi. Umutlarımızın kaynağı olarak döndüğümüz topraklardır. Bu kuruluşta çalışmak İngiltere için yaptığımız gerçek bir vatanseverliktir. Filistin bu şekilde bakabileceğimiz bir ülkedir.* (Moscrop 1996:56). Bu sözlerle bakıldığında Filistin Araştırma Fonu'nun ne kadar bilimsel ne kadar dinlere ve bölge halkına saygılı şekilde hareket edeceği üzerinde çokça düşünülmesi gereken bir konudur.

1865 yılında kurulduğunda, Filistin Araştırma Fonu bölgeye yabancı değildi. Su Geliştirme Fonu için yapılan çalışmalarda elde edilen bilgiler, yeni kurulan fon için altyapı oluşturmıştı. PEF kurulmadan önce bölgede çalışmalar yürüten Charles William Wilson, 1867'de Filistin Araştırma Fonu için araştırma yapmaya başladı. İlk çalışmalarında, tüm sokakları ve binaları içeren kapsamlı Kudüs haritası çıkardı (Resim 1). Kutsal Kabir Kilisesi gibi önemli dini mekanların da planlarını üretti. Çok sayıda sarnıç, kanal ve su kemerini belgedi hatta Mescid-i Aksa'nın gizli yeraltı özelliklerini

de dikkatle inceleyen ilk kişi oldu. Ayrıca 1901’den 1905’e kadar Filistin Araştırma Fonu’nun başkanlık görevini üstlendi (Galor 2017:20). Wilson örneğinden anlaşılacağı üzere PEF; bölgede var olma isteğinin 19. yüzyıldaki yeni yüzü ve yansımasıydı. Önemli şahıslardan bir diğeri ise Charles Warren’dır. Günümüzde de ‘Warren Tüneli’ olarak adlandırılan keşfi, Kudüs’ün antik dönemlerinden kalma su kanallarının tespiti açısından önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 2). Daha sonra, 1890 yılında Petrie’nin yaptığı Tell el-Hesi kazıları ‘Filistin arkeolojisinin miladı’ olarak kabul edilmektedir (Temiztürk 2019:409). I. Dünya Savaşı’na kadar, Filistin Araştırma Fonu vasıtasıyla, bölgenin arkeolojik kazılarla geçmişiyle ilişki kurulurken hem coğrafi hem toplumsal anlamda haritalanması ile emperyalist hedefler için bilgisel altyapı hazırlanmıştır. I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle, yapılan arkeolojik kazıların yerini casusluk faaliyetleri almaya başlamıştır. 1913-14 yılları arasında ünlü casus T.E. Lawrence bölgede arkeolojik kazılar görüntüsü altında ülkesine istihbarat sağlamış ve bu dönemde PEF, İngiliz Savaş Ofisine bağlı hale gelmiştir (Moscrop 1996:158). I. Dünya Savaşı başlamadan hemen önce PEF bünyesine alınan Lawrence, Kitab-ı Mukaddes anlatılarını araştıran arkeolog görünümü altında çeşitli yolların keşfini gerçekleştirmiştir. PEF’in 1915 yılında yayınladığı ve 2003 yılında erişime açtığı bu kazı raporlarına göre, Lawrence ve arkadaşı Wolley, Kitab-ı Mukaddes’in izini sürme bahanesiyle ordu için haritalama yapmıştı ve savaş operasyonlarındaki stratejik kara yollarını belirlemişlerdi (Cline 2009:29). I. Dünya Savaşı’nın bitimiyle İngiliz mandası altında 30 yıl kalan bölgede, Eski Eserler Dairesi tarafından kontrol edilen kazılarla faaliyet yürütüldü. Bu dönemde William Foxwell Albright önemli çalışmalara imza atmış ve ‘Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin babası’ olarak anılmıştır (Temiztürk 2019: 410). İlginç detaylardan biri ise Fransız konsolosluğunda görevli Charles Clermont-Ganneau’nun Filistin Araştırma Fonu için çalışmasıdır. Önemli kazılara imza atan Ganneau, Amerikan ve İngiliz arkeologların aksine, PEF’in fonladığı bir Fransız olarak öne çıkmaktadır (Cline 2009: 16). Bölgeye nüfuz etmek için her alanda yarışan İngiltere ve Fransa’nın rekabeti düşünüldüğünde, İngiliz bir kuruluşun Fransız bir çalışanı fonlaması ilgi çekici ayrıntılardan biridir. R.A.S. Macalister ve asistanı Gerrow Duncan, Filistin Araştırma Fonu’nun sponsor olduğu önemli isimlerdendir. Savaş sonrası dönemde Ofel Tepesi ile ilgili çalışmalar yürüten arkeologlar, Kudüs’ün antik dönemine ait duvar kalıntılarını keşfederek önemli bulgular elde etmişlerdir (Davis 2004: 53). Son olarak Filistin Araştırma Fonu’nun geç dönemlerde öne çıkan isimlerinden biri ise Kathleen Kenyon olarak kayıtlara geçmiştir. 1961 yılında Kudüs İngiliz Arkeoloji Okulu’nun başına gelen Kenyon, ünlü Eriha kazılarını yürütmüştür (Charlesworth 2014:35). Bu kazılar, Hz. Davut zamanında Kudüs’e dair bulguları kapsadığından ve arkeoloji literatürüne “Wheeler-Kenyon Metodu” olarak geçen kazı usulünü kazandırması açısından önemlidir.

Sonuç

Filistin bölgesi tarih boyunca yoğun şekilde güç mücadelelerinin yaşandığı coğrafyalardan biri olmuştur. Dini, siyasi ve jeopolitik açıdan birçok açıdan öneme haiz olan bu bölgede, sömürgeci reflekslerle hareket eden uluslar meşruiyetlerini gerçekleştirmek adına birçok

araç kullanmışlardır. Bir yerde meşruiyeti sağlamanın ilk yolu ise, o bölgenin tarihi ile ilişki kurmaktır. Bu ilişki kurulurken bahsedilen araçların en etkililerinden birinin arkeoloji bilimi olduğu görülmektedir. Toprağın altındaki geçmiş gün yüzüne çıkarıp, geçmişle ilişki kurmanın çoğu zaman kayda değer sonuçlar verdiği tarih boyunca gözlemlenmiştir. Arkeolojinin politik boyutunu ortaya çıkaran bu ilişkinin önemli örneklerinden biri, çalışmamızda çeşitli verilerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Filistin Araştırma Fonu, arkeolojinin ideolojilere uygun şekillendirilmesinde nasıl kullanılabileceğine dair önemli nüveler sunmuştur. İngiltere'nin bölge üzerindeki amaçları arkeoloji yoluyla kolonyal ve dini bir söyleme dönüşmüştür. PEF'ten önce de bölgede çeşitli çalışmalar yürüten İngiltere, Filistin Araştırma Fonu'nun kuruluşuyla beraber daha sistematik çalışmalar ortaya koymuştur. Bölgenin haritalandırması ve isimlendirilmesiyle başlayan çalışmalar, casusluk faaliyetleri için yapılan kazılarla devam etmiştir. Toprak üzerinde hak iddia edilirken geçmişle bağ kurması gerektiğini bilen İngiltere, dini söylemlerle bu bağ güçlendirmeyi hedeflemiştir. Kutsal metinlerde geçen olay ve yerlerin araştırılması, bu araştırma sonucu ortaya çıkan bulgular, İngiltere için o topraklarla bağ kurmayı kolaylaştırmıştır. Filistin Araştırma Fonu ise bu bağ kurmada önemli roller üstlenmiştir. Hem ilk anda bölgeyi tanımlama noktasında harita çalışmalarıyla hem savaş yıllarında istihbarat sağlayıp strateji oluşturulması hususunda bölge üzerindeki emperyalist hedeflere vasıta olma görevini fazlasıyla ifa etmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar bölgede emperyalist hedeflerle faaliyet gösteren kuruluş, sonrasında arkeoloji bilimine katkı sunmaya başlamış ve önemli arkeologların bölgede çalışmalar yapmasını sağlamıştır. Böylece hem kıymetli eserler gün yüzüne çıkarılmış hem de arkeoloji bilimine katkı sağlanmıştır. Her halükârda, İngiltere'nin sömürgeci anlayışına hizmet eden bu kuruluş, günümüzde de üç ayda bir yaptığı yayınlarla çalışmalarını sürdürmektedir.

Filistin bölgesinde günümüze dek süregelen sorunların sağlıklı şekilde yorumlanabilmesi için İngiltere'nin konumunun anlaşılması elzemdir. İngiltere'nin yaklaşık 30 yıl boyunca bölgede kurduğu manda rejimi, İsrail Devleti'nin kurulması için önemli politikalar üretmiştir. Balfour Bildirisi bunun en bilinen örneklerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Önemli Yahudi göçlerinin de manda rejimi döneminde gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda, İngiltere'nin Yahudilere yurt verilmesini sağlarken bu yurdun sağlam bir altyapısı olmasını amaçladıkları anlaşılmaktadır. Oluşturulan altyapının dikkat çeken sacayaklarından biri arkeolojidir. Önce “Su Geliştirme Fonu” adıyla bölgede su sorununa çözüm bulma maskesiyle haritalandırma faaliyetleri yürütülmüş, sonrasında “Filistin Araştırma Fonu (PEF)” ile arkeolojik kazılar devam etmiştir. Arkeolojik kazılarda Filistin bölgesinin antik dönemine yoğunlaşan PEF, İsrail'in sonraki süreçte ulus-devlet inşasında kullandığı arkeolojik çalışmalarına zemin hazırlamıştır. İsrail 'herkesten önce buradaydık' söylemini ispatlamak ve Filistin topraklarında meşruiyetini sağlamak adına arkeolojik bulgulardan sıkça faydalanmıştır. PEF'in, İsrail'in bu söylemine gerekli olan altyapıyı sağladığı söylenebilir. Bu çalışmada Filistin Araştırma Fonu genel hatlarıyla aktarılmıştır. Türk akademisinde söz arasında kısa bilgilerle geçirilen bu kuruluşun, İngiliz sömürge anlayışına ve İsrail'in ulus-devlet inşa sürecine önemli katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Resim 1: Wilson'ın Kudüs Haritası (Gibson 2011:27).

Resim 2: Warren'ın Mescid-i Aksa Altında keşfettiği “Büyük Deniz” adlı sarnıcın yağlı boya çalışması. Çalışma PEF izniyle çizilmiştir(Jacobson 2009:43).

Kaynakça

- Anonim. t.y. “History of Palestine Exploration Fund”. *The Palestine Exploration Fund*. Geliş tarihi 19 Ocak 2022 (<https://www.pef.org.uk/about/history/>).
- Bar-Yosef, Eitan. 2005. *The Holy Land In English Culture 1799-1914*. 1. bs. New York: Oxford University Press.
- Charlesworth, James H. 2014. *Jesus and Temple: Textual and Archaeological Explorations*. 1. bs. U.S.A.: Fortress Press.
- Cline, Eric H. 2009. *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*. 1. bs. Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Çelik, Zeynep, Edhem Eldem, ve Zainab Bahrani, ed. 2011. *Geçmişe Hücum- Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*. 1. bs. İstanbul: SALT Yayınları.
- Davis, Thomas W. 2004. *Shifting Sands: The Rise and Fall of Biblical Archaeology*. Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Dikkaya, Fahri. 2008. “Arkeoloji: Toprağın Altındaki İktidarı Bulmak”. Ss. 79-87 içinde *Bilim ve İktidar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- El-Haj, Nadia Abu. 2001. *Facts on the Ground-Archaeological Practice and Territorial Self-Fashioning in Israeli Society*. 1. bs. U.S.A.: The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel. 1999. *Bilginin Arkeolojisi*. 1. bs. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Galor, Katharina. 2017. *Finding Jerusalem: Archaeology Between Science and Ideology*. 1. bs. California: University of California Press.
- Gibson, Shimon. 2011. “British Archaeological Work in Jerusalem between 1865 and 1967: An Assessment”. Ss. 23-57 içinde *Unearthing Jerusalem: 150 Years of Archaeological Research in the Holy City*. U.S.A.: Eisenbrauns.
- Goren, Haim, Jutta Faendrich, Bruno Schelhaas, ve Petra Wiegel. 2017. *Mapping the Holy Land- The Foundation of a Scientific Cartography of Palestine*. 1. bs. London, UK: İ.B. Tauris.

- Grove, George, ed. 1869. "Palestine Exploration Fund-From The Original Prospectus".
- Jacobson, David M. 2009. "Charles Warren: An Appraisal of his Contribution to the Archaeology of Jerusalem". *Strata: Bulletin of the Anglo-Israel Archaeological Society* 27:31-62.
- Moro-Abadia, Oscar. 2019. "Bir Kolonyal Söylem Olarak Arkeoloji Tarihi". Ss. 51-80 içinde *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*, editör A. Boren. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moscrop, J. James. 1996. "The Palestine Exploration Fund: 1865-1914". Doktora Tezi, University of Leicester, U.K.
- Öke, Mim Kemal. 1990. *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar: İhanetler, Komplolar, Aldanmalar*. 1. bs. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Özdöğən, Mehmet. 2011. *50 Soruda Arkeoloji*. 1. bs. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Pappe, Ilan. 2007. *Modern Filistin Tarihi*. 1. bs. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Saleh, Mohsen Mohammed. 2003. *History of Palestine: A Methodical Study of the Palestinian Struggle*. Pakistan: Al-Falah Foundation.
- Schölch, Alexander. 1992. "Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of The Balfour Policy". *Journal of Palestine Studies* 22(1):39-56.
- Silberman, Neil Asher. 2019. "Vaat Edilmiş Topraklar ve Seçilmiş Halklar: Arkeolojik Anlatının Politikası ve Poetikası". Ss. 23-49 içinde *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*, editör A. Boren. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şener, Oğuzhan. 2024. "Filistin'de Sömürgecilğin Arkeolojik Boyutu: Filistin Araştırma Fonu'nun Kuruluşu ve Siyonizm Üzerindeki Etkileri". Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Temiztürk, Halil. 2019. "Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin Ortaya Çıkışı ve Metodolojik Tartışmalar". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19(2):395-423.
- Tibawi, A. L. 1961. *British Interests in Palestine 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*. 1. bs. U.K.: Oxford University Press.
- Toprak, Bilal. 2020. *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*. 1. bs. İstanbul: MiletNihal Yayınları.